Довжок Т.В. (Київ, Україна)

Речі-рослини-тварини-люди на Землі Віслави Шимборської. Пам'яті Нобелівської лауреатки

Авторка привертає увагу до проблеми взаємин людини з довкіллям, яка посідає одне з чільних місць у поезії В. Шимборської. Світ живої і неживої природи постає у її творчості не як об'єкт змалювання, а як повноправний суб'єкт значущого діалогу, від якого залежить майбутнє людини і світу.
Ключові слова: *буття, довкілля, інобуття, Всесвіт, порозуміння, природа і людина.*

Автор заостряет внимание на проблеме отношений человека с окружающей средой, проблеме, которая является одной из первостепенных в поэзии В. Шимборской. Мир живой и неживой природы представляется в творчестве поэтессы не как объект изображения, а как полноправный субъект значимого диалога, от которого зависит будущее человека и мира.
Ключевые слова: *бытие, окружающая среда, инобытие, Вселенная, взаимопонимание, природа и человек.*

The author focuses on the problem of man's relations with the environment, an issue that is one of the highest in the poetry of W. Szymborska. The world of animate and inanimate nature is in the works of the poet, not as an object image, and as a full subject of a meaningful dialogue, on which depends the future of man and the world.
Key words: *being, the environment, otherness, the Universe, understanding, nature and man.*

1 лютого 2012 року Віслава Шимборська, проживши 89 років, покинула наш земний світ. Відійшла у небуття, але лиш тілесно, залишивши нам свою незнищенну «половинку», бо ж, як писала, поет – за зразком регенеруючих істот – перед загрозою смерті ділиться «на тіло і обірваний шепіт // на тіло і поезію» («Автотомія. Пам'яті Галіни Посвятовської», збірка «Всяк випадок», 1972) [10]. А незворушне НЕ-буття сама поетка, ймовірно, взяла б у лапки або щонайменше вжила б із знаком запитання. Адже в її образі світу живе й неживе, органічне й неорганічне сплітається в єдиний гармонійний і дивовижно досконалий універсум, де вмирання й народження існують поза категоріями трагізму, а отже не-буття є лише часткою єдиного буття. В одному з найвідоміших віршів «Ніколи двічі» В. Шимборська з притаманною їй філософською іронією пише:

Ти чого, лиха годино,
сієш марний страх невчасно?
Існуємо – тож минемо.
Ми минемо – це прекрасно.
(Переклад Т. Довжок) [9; 70]

Нам, поколінням вже третього тисячоліття, поетка залишила досить лаконічну – адже написала *всього лише* 250 віршів – і дуже ненав'язливу підказку: як жити так, аби подальше життя на Землі взагалі було можливим.

Наприкінці XX століття В. Шимборська промовляла голосом багатьох:

Як жити? – запитав мене у листі хтось,
кого я збиралася запитати

про це саме.
Знову і так, як завжди, […]
немає запитань нагальніших
від запитань наївних.
(«Схилок століття» (1986)) (переклад А. Савенця) [8, 69]

У добу стрімкого розвитку технологій, які безмежно розширюють можливості людських істот в опануванні Землі і Всесвіту, у час, коли статистика звикла оперувати числами з багатьма нулями, В. Шимборська залишається співцем випадковості, окремішності і винятковості явищ цього світу, її уява «не може впоратися з великими числами, її й досі хвилює окреме», тому доводиться вибирати, «відкидаючи, бо неможливо інакше», як пише у вірші «Велике число» (1976) [9, 96]. Вибирати суттєве, відкидаючи знеособлене і безлике, для порятунку неповторності кожного творіння. Ці визнання перегукуються з думками Чеслава Мілоша, який розмірковує над долею цивілізації у збірці «Це» (2000), виданій на зламі тисячоліть: «Числами керує Князь світу цього // над одиничністю невидимий Бог панує // Один проти таблички множення // Винятковий, не підлеглий узагальненню» («Один і багато») [5, 83]. «Князь світу цього», віддаляючи нас від Іншого, занурює у юрмище, суєтний розпач і гонитву повсякденності. По гарячих слідах присудження В. Шимборській Нобелівської премії Ч. Мілош опублікував у «Тигодніку Повшехному» нотатку під промовистою назвою «А що я казав?», де так підкреслив характер творчості поетки: «Її вимір – особистісний, кожної людини зокрема, людини, яка розмірковує про свою людську природу» [4, 8]. Та В.Шимборська й сама признається, що надає перевагу «собі, тій, що симпатизує людям, ніж собі, котра любить людство» («Можливості») [9, 62].

У своїй Нобелівській промові (1996 р.) В. Шимборська говорить про рятівну властивість поетичного слова, яке здатне відкрити нам багатовимірний і цілком незвичний погляд на довколишній світ, визволяючи від вбивчої рутини і даючи шанс на порозуміння з усім сущим: «Світ, що б ми про нього не думали, стривожені його величчю і власним щодо нього безсиллям, у розпачі від його байдужості до страждань кожної зокрема – людини, тварини, а може, й рослини, бо чи ж можна бути впевненим у тому, що рослини не страждають; що б ми не думали про його простори, пронизані випромінюванням зірок […] що б іще не думали ми про цей світ, він – дивовижний. […]» Причому наше зачудування світом «унікальне у своїй суті, бо не породжене жодними порівняннями», адже цей світ для нас єдиний і неповторний. Тож і «в мові поезії [...] немає нічого звичайного й нормального. Жоден камінь і жодна над ним хмара. Жоден день і жодна ніч, що змінює день. А над усе жодне нічиє у цьому світі існування» [11]. Турбота про це окреме, навдивовижу цінне буття видається головним призначенням її поезії.

Екзистенційність, інтенційність, феміність, сугестивність, філософічність, інтертекстуальність, інтерсеміотичність, метафізичність – це ще неповний перелік тих складних понять, якими характеризують поезію В. Шимборської дбайливі дослідники її творчості. Творчості, яка має, здавалося б, невичерпний потенціал інтерпретацій і напевно надихатиме

літературознавців майбутніх епох. Проте нині, пригадуючи поетку не лише як Нобелівську лауреатку, чий доробок має вагоме культурне значення, а як людину, важливу у своїй людській неповторності, пригадаймо, що – за спогадами сучасників – сама вона не надто любила говорити про свою поезію, інтерпретувати вірші, не надто переймалася (а властиво мало цікавилася) літературно-критичними розвідками про власну творчість. Як згадує Єжи Ілльґ, головний редактор славнозвісного краківського видавництва «Знак», приятель і довголітній видавець творів поетки, В. Шимборська встановлювала контакт з публікою понад головами критиків і без допомоги мас-медій. У своїй книзі «Мій знак. Про Нобелівських лауреатів, кабаре, дружбу, книжки і жінок» (2009) Є. Ілльґ чималий розділ присвятив історіям з життя В. Шимборської. Він пригадував, що поетка страшенно не любила запитань, які стосувалися її поетичного мистецтва. Одного разу на літературному вечорі-презентації нової збірки певна пані запитала її: «Пані Віславо, Ваша книжка називається «Мить». Ви мали на увазі *Carpe Diem* Горація, чи радше марноту всього, оспівану у Еклезіасті?». В. Шимборська, знітившись, відповіла: «Іііі, а це вже як Вам буде завгодно…» [3, 152]. У віршах вона ніколи не вдавалася до затьмарених абстракцій, філософської термінології чи навіть складного слововживання. Її поезія наскільки ясна і стрункa, формулювання гранично чіткі й завершені, що навіть початківець у вивченні польської мови може насолоджуватися цими віршами, принагідно розширюючи свій лексичний арсенал.

Поезія В. Шимборської, як і кожна глибока поезія, виростає з зачудування світом. Про це вона згадувала у Нобелівській промові, а у віршах пише так:

Я могла бути собою – тільки без подиву,
А це б означало,
Що кимось зовсім іншим.
(«У юрмищі», 2002) (переклад А. Савенця) [8, 99]

І знову неможливо оминути перегуків з Чеславом Мілошем, який вже на схилі років відкриває нам свою таємницю творчого довголіття, вічної молодості душі у невпинному подивуванні краси земного світу:

І я, зачудований молодою красою,
Тілесною і нетривкою [...]
Як той, що бачить, але сам - неминущий,
Летким дух попри сивину і старечі хвороби.
Спасенний, бо з ним вічний і божественний подив.
(«На мій 88-ий день народження ») (переклад Т. Довжок) [5, 25].

Гідна подиву В.Шимборської мала піщинка, що випадково завіялася на підвіконня («Краєвид з піщинкою», 1986), і придорожній камінь, який минаємо без жодної уваги («Розмова з каменем», 1962). Але не досить описати найменшу навіть річ, поетку цікавить передусім (можливий, а чому б ні!) погляд на світ і на нас, людей, з точки зору усіх тих, що їх ми звикли сприймати як об'єкти довкілля. Бо це лише ми у власних категоріях мислимо про піщинку, що «не важить їй ні дотик наш, ні погляд // не чує і не бачить, що ми поряд» і що «бездонно дну озера // безбережно берегам // Воді його не мокро ані сухо» [9, 24]. Тимчасом «інше» живе у своєму згармонізованому

вимірі, замкненому для людини:

Пронісся час, як посланець з важливими вістями,
Але це тільки наше порівняння.
Вигадана постать, навіяний їй поспіх,
А вісті нелюдські.
(«Краєвид з піщинкою», 1986) (переклад Т. Довжок) [9, 24]

Вірш «Розмова з каменем» – це оповідь-мрія про спробу порозумітися з так званою «неживою природою» (ось і відкривається нам нещира умовність цього формулювання!). Це мрія пізнати істинну суть того, що завжди «всією поверхнею повернуте до тебе, зате … відвернуте всім нутром» [8, 11]. Однак і камінь існує у спільному з нами вимірі, вийшов зі спільного з нами джерела, тож мусить бути якийсь спосіб порозумітися з ним:

Стукаю в двері каменя:
- Це я, впусти мене.
Приходжу суто з цікавости,
життя для неї – єдина нагода. […]
Моя тлінність має тебе зворушити […].

Стукаю в двері каменя:
- Це я, впусти мене.
Не можу чекати дві тисячі років
На те, аби ввійти під твій дах.

Проте відповідь звучить, як вирок: «- Не ввійдеш, каже камінь. – Бракує тобі чуття участи. […] Можеш пізнатись зі мною, та ввік мене не пізнаєш. […] – Я не маю дверей, - каже камінь» (переклад А. Савенця) [8, 11].

Дві тисячі років – це час, потрібний, аби органічне тіло (людське!) постало у подобі каменя! Поетка замислюється над тим, що нині цікавить представників постгуманізму – нового напрямку студій, який приймає за основу неантропоцентричний погляд на світ: де межа між органічним і неорганічним, живим і мертвим, і чи така вже вона непорушна? Спроба проникнути в мовчазне «інобуття», що існує поза можливостями людського пізнання, ще раз нагадує нам про безпорадність людської істоти і її (поки що!) неспроможність «зжитися» з досконало створеним Усесвітом.

В іронічному вірші «Цибуля» (1976) поетка жартома уславлює «ідіотизм досконалості» цибулини, котра, на відміну від людини, не має огидних нутрощів: «цибуля могла б зазирнути у себе без жаху» [8, 50], проте має ідеально виважену внутрішню будову. В. Шимборська змушує нас замислитися над тим, що, за нашими мірками, є примітивним (те, що позбавлене свідомості?), а що досконалим (невже обтяжена брудним тілом і нечистими думками людина?). Запитань, як і відповідей на них, що їх породжує цей невеличкий вірш, – безліч, і всі вони розхитують наш усталений погляд на світ.

Поезія В. Шимборської невпинно піддає сумніву панівну позицію людини в ієрархії живих істот, засобами іронії підсвітлює виплекану цивілізацією людську захланність, гординю, зневагу до слабшого і самовпевненість. Ці риси надто увиразнюються у ставленні до наших «менших братів». У вірші «Циркові тварини» з ранньої збірки «Тому й живемо» (1952) поетка досить жорстко показує, як предметне ставлення до тварин відображає огиду і ницість людської втіхи від приборкання тих, кого ми просто не в змозі пізнати. І найсумніше те, що подібна модель людської поведінки, - коли ми, антропоморфізуючи тварин, змушуємо їх задля розваги кумедно повторювати людські дії – танцювати, їздити на велосипеді,

стрибати через вогонь тощо, - є невід'ємною частиною нашої культури, переважно не підлягає оцінці і навіть не асоціюється з кривдженням звірят. Натомість В. Шимборська признається:

Палаю від сорому, я – людина.
День був сповнений злих утіх:
Шалу оплесків не бракувало,
Хоч рука, довша на батіг,
На пісок гостру тінь кидала.
(переклад А. Савенця) [8, 7]

Немовби продовження цієї думки простежуємо у вірші «Довгоп'ят» зі збірки «Сміх та й годі» (1967). Маленьке звірятко, «дивом врятоване від подальшої переробки, бо на делікатеси не годиться, на комір існують більші» звертається до людини:

Доброго дня, великий пане,
Що мені даси за те,
Що нічого не мусиш у мене відбирати?
(переклад А. Савенця) [8, 19]

Цей текст змушує по-іншому поглянути на загалом об'єктне ставлення до тваринного світу, а можливо, усвідомити цінність кожного окремого, не лише людського, а й тваринного життя. Це усвідомлення приходить на тлі безлічі понівечених тваринних тіл, бо, як засвідчує довгоп'ят, «лише дрібка нас, не видертих з хутра, не знятих з кісток, не вискубаних з пір'я, вшанованих у голках, лусці, іклах, рогах» [8, 19]. Варто зазначити, що форми поетичного мислення В. Шимборської становлять несподівано яскраву ілюстрацію до того погляду на тварин, який пропонує відома сучасна дослідниця Моніка Бакке у своїх статтях «Неантропоцентрична ідентичність?» [1], «Постгуманізм: людина у світі більшому за людський» [2].

У вірші «Скелет ящура» зі збірки «Всяк випадок» (1972) змальовано іронічний портрет людини, гордої зі своєї еволюційної досконалості, а тому переконаної у власній привілейованій позиції щодо інших видів. Пафосно порівнюючи себе з викопним ящуром, який має «кумедну голівку, котра нічого не могла передбачити», людина проголошує: «Ми щодо цього в набагато ліпшій формі, життя чудесне, і вся земля наша» [8, 26]. А притаманна лише людині моральність підтверджується максимою Канта, поєднаною з афоризмом Паскаля: «Зоряне небо над мислячою тростиною і моральний закон у ній» [8, 26]. Проте гротескність всієї картини, доведена до апогею в пуенті вірша, викликає неперевершений комічний ефект, коли ліричний герой проголошує: «Найвища інстанціє, а що за відповідальність на місці хвоста - » (причому вірш закінчується знаком тире, немов у очікуванні на реакцію публіки) [8, 26].

Іншу сторону подібного «погляду з висоти» – з висоти людської позиції – відкриваємо в однойменному, фактично, вірші: «Бачене звисока» зі збірки «Велике число» (1976). Зауваживши на польовій стежині мертвого жучка, який «три пари ніжок склав на черевці старанно», ми не переймаємося трагізмом цієї події, адже, як пише поетка, «для нашого спокою, смертю неначе менш вагомою не вмирають, а здихають тварини, втрачаючи – як нам хочеться вірити – менше чуттів і світу» [8, 38]. Проте, як підказує нам В.Шимборська,

смерть у природному світі є частиною нормального ладу речей, тому навколо жучка панує «замість безладдя смерті – чистота й порядок», і лише людині здається, що «все важливе пов'язане з нами, з нашим лише життям, з нашою смертю, смертю, котра тріумфує зі своєї силою здобутої першості» [8, 38]. Це своєрідна «першість значущості» в людській ієрархії, адже страх смерті у свідомості людини займає одне з панівних місць.

Тимчасом у Всесвіті панує досконала гармонія, і людина своїм бажанням вдосконалення того, що існує вічно, вносить дивний неспокій у створене за вищим законом довкілля. В. Шимборська пише вірш з промовистою назвою «Псалом» (збірка «Велике число», 1976), в якому ставить під сумнів очевидні для нашої цивілізації поняття, такі як держава, суверенність, кордони, територіальна приналежність тощо, просто поглянувши на все це з іншої, позалюдської перспективи:

О, які ж бо нещільні кордони людських держав!
Скільки ж то хмар над ними пропливає безкарно,
Скільки пісків пустельних сиплеться з країни в країну.
(переклад С. Шевченка) [9, 99]

Так само тварини існують поза візовим регламентом, горобець чи мурашка, котра «в прикордонника – між чоботом лівим і правим. До питання: звідки й куди – ставиться безвідповідально» [9, 99]. З такої перспективи несподівано розумієш, що створені людиною форми і категорії існування, виявляється, глибоко базовані на звичайному егоїзмі, виплеканому культурою понятті власності, поділу на моє-твоє тощо. І виходить, як відкриває нам В. Шимборська:

Тільки людське може бути насправді чужим.
Решта – мішаний ліс, підривання кротове та вітер.
(переклад С. Шевченка) [9, 99]

Людина у В. Шимборської – не цар природи, навпаки, істота обділена, позбавлена чуттів довколишнього «безрозумного» світу. Це істота, що втратила первісне знання, і тепер розпачливо прагне «достукатися» до досконалої сутності, якою є камінь, рослина, тварина. У вірші «Мовчання рослин», написаному на схилі років, 2002 року, поетка повертається до теми, що невпинно її ятрить: якщо нам усім, живим істотам даний спільний досвід земного буття, то напевно мають бути якісь незнані нам форми, можливо, не порозуміння, а спів-відчування, те, що колись у «Розмові з каменем» В. Шимборська назвала (неперекладним!) «zmysłem udziału» (≈чуттям участи).

Не бракувало б нам тем, адже нас єднає багато. (…) Намагаємося щось знати, кожне по-своєму, а те, чого не знаємо – то також подібність.

Розмова з вами необхідна і неможлива.
Термінова в покваплім житті
І відкладена на ніколи
(переклад А.Савенця) [8; 103]

Така розмова, як ніколи, необхідна сьогодні нам, свідкам і винуватцям екологічного дисбалансу Землі; і нам – як це відчувала В. Шимборська – має «заболіти» тіло рослини, тварини, земної матерії, у наше єство має проникнути досвід «іншого» буття, і тоді, можливо, людство побачить перед собою зовсім інші життєві цілі?

Проблема самоусвідомлення людини, її минущості і водночас суспільної й історичної зумовленості у поезії В. Шимборської нерозривно пов'язана з питанням про стосунки людини з природним світом, котрий постає в цій поезії не як об'єкт змалювання чи замилування, а радше як повноправний суб'єкт значущого діалогу, від якого залежить майбутнє людини і світу. Тому поетка без зайвого пафосу зводить людину за руку з п'єдесталу царя природи на розмову з каменем, рослинкою, жуком, довгоп'ятом…

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Bakke M.* Nieantropocentryczna tożsamość? // Media. Ciało. Pamięć. O współczesnych tożsamościach kulturowych / Monika Bakke: pod red. Andrzeja Gwoździa i Agnieszki Nierackiej-Ćwikiel. – Warszawa: Instytut imienia Adama Mickiewicza, 2006; **2.** *Bakke M.* Posthumanizm: człowiek w świecie większym niż ludzki // Człowiek wobec natury – humanizm wobec nauk przyrodniczych / Monika Bakke: pod red. Jacka Sokalskiego. – Warszawa: Neriton, 2010; **3.** *Illg J.* Mój znak. O noblistach, kabaretach, przyjaźniach, książkach, kobietach / Jerzy Illg. – Kraków: Znak, 2009; **4.** *Miłosz Cz.* A nie mówiłem? / Czesław Miłosz // Tygodnik Powszechny. – 1996. – Nr. 41. – S. 8; **5.** *Miłosz Cz.* To / Czesław Miłosz. – Kraków: Znak, 2000; **6.** *Булаховська Ю.Л.* Спадкоємність і новаторство сучасної польської поезії / Юлія Леонідівна Булаховська. – К.: Наукова думка, 1979; **7.** *Радишевський Р.П.* Польські письменники – Нобелівські лауреати / Ростислав Петрович Радишевський // Київські полоністичні студії. – 2009. – Т. XIII; **8.** *Шимборська В.* Може, це все / Віслава Шимборська / упор., пер. із пол., вступ Андрія Савенця. – Ольшаніца: Bosz, 2011; **9.** *Шимборська В.* Під однією зіркою / Віслава Шимборська; двомовне видання; пер. і впоряд. Н. Г. Сидяченко, С.О.Шевченко. – Львів: Каменяр, 1997; **10.** www.koniczynka.art.pl (wiersze dla Haśki); **11.** www.nobelprize.org/literature/laureates/1996/szymborska-lecture-p.html.

Задорожна Л.М. (Київ, Україна)

Ескіз до портрета взаємин Т. Шевченка і П. Куліша (за Кулішевим епістолярієм 1843-1846 рр.)

На основі листів П. Куліша визначається характер еволюції у ставленні автора епістолярію до Т. Шевченка.
Ключові слова: *адресат, епістолярій, лист.*

На основании писем П. Кулиша определяется характер эволюции отношения автора эпистолярия к Т. Шевченко.
Ключевые слова: *адресат, эпистолярий, письмо.*

The article is focused on the nature of the evolution of P.Kulish's attitude to T.Shevchenko, which is based on his epistolary.
Key words: *Addressee, epistolary, letter.*

Із «не менше трьох тисяч листів» [2, 331] П. Куліша та листів його кореспондентів, з усвідомленням значення їх для розуміння постаті митця та